

A MŰLT POLITIZÁLÁSÁNAK HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL

BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE

Manapság a történelem iránti érdeklődés korábban sohasem tapasztalt megélénkülésének vagyunk tanúi, ami meglehetősen változatos formákat ölt a hétköznapiakban. Mindennek emlékművet állítanak, kiállítást nyitnak, múzeumot építenek, megemlékezést tartanak, minden napot valamilyen emléknappá nyilvánítanak. Ez minden bizonnyal tekinthető egy természetes folyamat következményének, amelyet Pierre Nora nyomán "a történelem felgyorsulásának" nevezhetünk. „A megnevezésnek (...) világos az értelme: a leginkább kontinuos és állandó jelenség már nem az állandóság és a kontinuitás, hanem a változás. És a változás egyre gyorsul, egyre gyorsabban billen ki eredeti helyéből a múlt összes eleme, miközben maga a múlt egyre erőteljesebben távolodik. Az emlékezet megszervezése érdekében fel kell mérni ezt a fordulatot, amely megtörte a történelmi idő egységét, a szép és egyszerű linearitást, amely a jelent és a jövőt a múlttal egyesítette.”¹ A jelen időben való tartózkodás hihetetlen mértékben lerövidült, és ennek nyomán minden sokkal hamarabb válik múlttá anélkül, hogy tartós nyom maradna utána a világban. A hagyomány erejét a feltartóztathatatlan haladás elképzelése fokozatosan felmorzsolta, de a hozzá fűzött reményeket és ígéreteket nem volt képes beváltani, így maradt az általános rossz közérzet a jelenben, aminek következtében az ember még inkább otthontalanul érzi magát a világában. Immár sem a jelen, sem a jövő nem kecsegtet kedvező kilátásokkal, ezért csak a múlt marad biztos, ami korábban soha nem tapasztalt mértékben felmagasztosul, és minden más időtől független jelentőségre és értékre tesz szert. A világban való tartós berendezkedés lehetetlensége váltja ki a múlt iránti vágyat, aminek kétségbevonhatatlan jele az emlékezet terjedése és csaknem parttalanná válása.

A folyamat lassanként odáig fokozódott, hogy a jövő pátozát szinte teljesen elnyelte a múlt iránti igény. Immáron nem a jövő lett a legfontosabb orientációs pont, hanem a múlt. A haladásba vetett hit nem becsülte a régít, sokkal inkább a jövő előtt álló akadályt látott benne, míg ki nem alakult és el nem terjedt egyfajta ellenhatásként az emlékezetkultúra, mint a megőrzés legfontosabb formája. „A jövő anticipálására való képtelenségünk (...) azt a kényszert szabja ránk, hogy áhítatosan gyűjtögessük, némileg differenciá-

¹ Pierre Nora: Emlékezetdömping. Az emlékezés hasznáról és káráról és hasznáról, *Magyar Lettre International* 66. szám, 2007. Ősz, 35-37.

latlanul, azokat a látható nyomokat és materiális jeleket, amelyek egykor (talán) majd tanúsíthatják, kik vagyunk vagy kik lehettünk. Más szavakkal, itt a vége a történelem mindenféle teleologikus értelmezésének – vége annak a történelemnek, amelynek ismerjük a végét –, s ez terheli meg a jelent az 'emlékezés kötelességének' parancsával, amelyről oly sokat hallunk már.”² Mindez az emlékezet formáinak és eszközeinek szinte hihetetlen mértékű megsokszorozódásával és differenciálódásával járt együtt, ami ugyan nem képes lassítani a változásokat, de kompenzálhatja a gyorsulás hatásait. Az emlékezet ilyenfajta rutinizálódása lassanként eldologiasította és intézményesítette az emlékezés személyekhez és közösségekhez kötődő folyamatait. A *millieux de memoire*-okból *lieux de memoire*-ok lettek, azaz az emlékező közösségeket felváltották az emlékezhelyek.³ „(A) múlttal már nincs közvetlen kapcsolatunk. Csak dokumentációk, levéltárak, emlékművek rekonstrukciójával tudjuk fellelni, s ez alkotja az 'emlékezetet', amely maga is művi, és a mai megnevezését jelenti annak, amit egykor egyszerűen csak 'történelemnek' hívtunk. (...) Az 'emlékezet' olyan általános értelmet kapott, és annyira eláraszt mindent, hogy egész egyszerűen kiszorítani látszik a 'történelem' szót, és a történelem kutatását is az emlékezet szolgálatába állítja.”⁴

A MÚLT ÁTPOLITIZÁLÓDÁSA

Ebből a fentebb röviden vázolt folyamatból kiemelkedik a múlt iránti politikai érdeklődés, amely azonban nem elégszik meg a múlt megismerésével, hanem annak folyamatos újratereztésében is kiemelkedő szerepet játszik. A történelem csak első pillantásra redukálható a múlt dimenziójára, de mindaz, amit történelmi tudatnak nevezünk nem kizárólag a múlt emlékezetéből, hanem legalább annyira a jelen önértelmezéséből táplálkozik, illetve a jövő perspektívájában bontakozik ki.⁵ Az, hogy a politika a múlt felé fordul, természetesen nem új jelenség, hiszen minden politikai cselekvés ennek alapján teremti meg a maga társadalmi reprezentációját. Azzal, hogy a politika kiválasztja, mire emlékszik, mit felejt vagy fojt el, és azzal, hogy meghatározza, hogyan jeleníti meg mindezt, alapvető normákat és azonosulási

² Uo.

³ Martin Sabrow: Erinnerung als Pathosformel der Gegenwart, *vorgänge* Nr. 198, 2012. 2. 4-15.

⁴ Nora Uo.

⁵ Edgar Wolfrum: *Erinnerungskultur und Geschichtspolitik als Forschungsfelder. Konzepte – Methoden – Themen.* in: Scheunemann, Jan (Hrsg.): *Reformation und Bauernkrieg. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik im geteilten Deutschland*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2010. 13-47.

mintákat teremt. Ha ezt a folyamatot a politika felől értelmezzük, akkor jól kivehető az a funkcionális vagy éppen instrumentális szemlélet, amelynek megfelelően a mindenkori hatalom a maga érdekeit és értékeit szem előtt tartva a politikai rendet és annak legitimitációját a múltból vezeti le, ezzel igazolva eredetét és jelenbeli létjogosultságát. A múlt eseményei soha sem maguktól válnak emlékezetté, hanem azzá kell alakítani egy diszkurzív térben, amely állandó vitáknak van kitéve. Az események nem önmagukban hordják a jelentésüket és jelentőségüket a politika számára, ezért értelmet kell nekik adni, ami minden esetben hosszú folyamatok eredménye, amit számos más, a történelemtől és politikától független tényező is befolyásol.

A múlt politikával való ilyen jellegű összefonódása arra utal, hogy nem csak a történelem hat a politikára, hanem a politika is a történelemre, jóllehet ezt a bonyolult kölcsönhatást lehetetlen minden részletében kibogozni és feltárni. Ez nyilvánul meg a történelmi tudatban, amely összeköti a múltat a jelen tapasztalataival és a jövő elképzeléseivel, és ezzel teszi lehetővé a tájékozódást az egyén és a társadalom számára egyaránt. Az ezzel kapcsolatos reflexiók meghatározzák, és egyben korlátozzák is a jelent, ami a múlt, mint legitimitációs forrás kognitív, esztétikai és politikai megjelenítésében nyilvánul meg.⁶ Tulajdonképpen ez olvasható ki a kulturális emlékezetből, amely lehetővé teszi és elismeri a múlt nem tudományos, hanem sajátos emocionális indíttatású használatát. Mindez nem jelenti a történettudomány teljes figyelmen kívül hagyását, sokkal inkább az egyéni emlékezetek, a tudományosan objektívált történelem valamint a kollektív emlékezet tárgyiasult és ritualizált formáinak összefonódását.

Természetesen nem gondolhatjuk, hogy ezek a tényezők folyamatos konfliktusmentes összhangban fejlődnek, éppen ellenkezőleg, állandóan különböző érdekeknek és értékélményeknek vannak alárendelve, amelyek szimbolikus politikai küzdelmeket involválnak. A szimbolikus politika területén vívott harcok jelentőségét már csak azért sem becsülhetjük le, mert ha nem is az uralom közvetlen gyakorlásáról döntenek, de legalábbis az értelmezési hatalomról, amely a hatalom megnyilvánulásának nyilvánosság előtt zajló, és ezért egyik legfontosabb terepe.⁷ Tulajdonképpen ez a folyamat dönt a hagyomány mibenlétéről, ami azonban nem csak egyesít, hanem meg is különböztet és el is választ. A plurális társadalmakban a hagyományok és a hozzájuk kapcsolódó identitások, még ha normatív alapként szolgálnak is, maguk is plurálisak. A társadalom különböző csoportjainak különböző hagyományai és elbeszélései vannak, amelyek folyamatosan ütköznek egymással, és hegemoniára törekszenek, ha megfelelő politikai érdekekkel kapcsolódnak össze, de

⁶ Uo.

⁷ Uo.

az ilyen társadalmakban a kizárólagos mesterelbeszélés elképzelhetetlen. Sokkal inkább ezek versengése jellemző, amely politikai vitákban és cselekvésekben fejeződik ki, de alapvető plurális jellegét nem veszíti el. Ebben a körülményben fejeződik ki, hogy a múlt nem csak a politikai közösség cselekvési alapja lehet, hanem a politikai cselekvés irányulhat magára a múlt értelmezésére és az identitás megteremtésére is. A múlttal kapcsolatos politikai dimenziók tagadhatatlanok, de ezek a folyamatok önmagukban sem nem pozitívák, sem nem negatívák, mert a róluk szóló folyamatos viták hozzátartoznak a társadalom politikai önképéhez. A legitimáció- és identitás-teremtés aktusain túl a folyamat értelmében tehát nem a különbségek ténye a meghatározó, hanem, hogy represszív, illetve felvilágosító és emancipáló szándékok vezetnek-e.⁸

A POLITIKAI TÖRÉSEK EMLÉKEZETE

A fentebb röviden felvázolt folyamatok általában a plurális és ideológiailag kevésbé terhelt politikai közösségek múlthoz való viszonyát jellemzik, de a múlt és politika viszonya ott éleződik ki a leginkább, ahol politikai törések következnek be, és a történelem visszatér a politikába.⁹ Az ehhez kapcsolódó múlt emlékezete nem magától értetődően megőrzött és nem homogén, jóllehet a múlt politikai felhasználásait illetően ezek között is el nem hanyagolható különbségeket lehet megállapítani. Általában véve azt mondhatjuk, hogy ezekben az esetekben a múlt politikai felhasználásai meglehetősen direktek, mert a súlyosan terhelt közelmúlt tapasztalatával való szembenézésről szólnak. Ennek kérdései elsősorban a XX. század eseményei, a világháborúk, polgárháborúk, forradalmak és ellenforradalmak, népiertások és tömeges elűzetések kapcsán éleződnek ki. Ezek az események végképp megtörték a történelem egységként és kontinuitásként való szemlélésének lehetőségét, és többnyire ellenállnak minden homogenizáló és konfliktusmentesítő történelemszemléletnek.

Ez a fajta múlt nem, vagy csak nagyon lassan válik történelemmé, állandóan forr, újra és újra a politikai viták középpontjába kerül. Ezt a politikailag determinált emlékezetet, és a nyomában megfogalmazódó politikai szándékokat nevezem az egyszerűség kedvéért történetpolitikának, amely mind az egyéni, mind a kollektív emlékezetre befolyást gyakorol. Ez határozza meg, hogy mire emlékezzenek, és mit felejtessenek el, mi a társadalom szempontjából elismerésre méltó és megvetendő. Az emlékezésnek ez a formája elsősorban az 1989-90-es átalakulások következtében aktivizálódott. A folyamat

⁸ Uo.

⁹ Peter Steinbach: *Geschichte und Politik – nicht nur ein wissenschaftliches Verhältnis, Aus Politik und Zeitgeschichte* 2001. 28. 3-7.

természetesen nem tekinthető előzmény nélkülinek, de a történelem végéről szóló beszéd, mintha szándékosan mozgósította volna az emlékezetet, hogy mégse tudjunk olyan ellentmondásmentesen végső búcsút inteni a történelemnek. Sőt a történelem mindenhol egyre nagyobb jelentőségre tett szert, és maga is fontos politikai tényezővé vált. A történelmet immár nem csak a múlttól alkotott képnek kellett megfeleltetni, hanem össze kellett egyeztetni a diktatúra utáni társadalom önmagáról kialakítani kívánt képével. A múlttól alkotott képben tükröződnie kellett a jelen érdekeinek és értékeinek.¹⁰ A múltat nem meghamisítani kellett, hanem a múlt eseményei közül azokat kellett kiválogatni az identitásteremtő történelemlépképhez, amelyek megfelelnek a jelen elvárásainak, még ha ezeket ennek megfelelően alaposan át is kellett értelmezni vagy eredeti kontextusától megszabadítani. Ennek célja egy olyan kontinuitás felvázolása, amelynek révén a múlt a jelenbe ér. Ez a kontinuitás többnyire elképzelt, ami különösen akkor szembetűnő, ha egy ország történelmében számos törés következett be, és ezeket a töréseket akarják elegyengetni a történelmi konstrukció alapján. Ebben az esetben kézenfekvőbb, ha a történelmi töréseket annak megfelelően interpretálják, amik, és ennek megfelelően a demokratikus berendezkedés antitézisének tekintik, amellyel szemben megfogalmazzák a maguk politikai és társadalmi rendjét. Ennek politikai ideológiai modellje az antitotalitárius konszenzus, amely sok helyen a hidegháborús liberalizmus találmánya volt, de 1989 után Kelet- és Közép-Európában is a múltértelmezés keretévé vált.

Általánosnak tekinthető, hogy az új történelmi alapú identitások referenciális kerete a két világháború közötti időszak, a II. világháború, illetve Kelet- és Közép-Európában a kommunizmus története. Ezek értelmezéséről és történelmi helyéről folyamatos viták zajlanak, de az egyes generációk más és más módon viszonyulnak az említett korokhoz. A két világháború közötti időszaknak és magának a háborúnak a történetét szinte mindenütt elhomályosította a holokauszt emlékezete, aminek következtében egyre inkább áldozatközpontúvá vált a múltértelmezés. A hősi történetírás egyre inkább eltűnt, vagy legalábbis visszaszorult, így a múltértelmezés is a heroizálástól a viktimizálás irányába mozdult el.¹¹ A történelemtől szóló politikai viták gyakran politikai törésvonalakká alakulnak át, illetve azok mentén zajlanak, így többnyire azt a célt szolgálják, hogy ezek révén a politikai ellenfeleket diszkreditálják és a saját

¹⁰ Wolfgang Kaschuba: Geschichtspolitik und Identitätspolitik. Nationale und ethnische Diskurse im Kulturvergleich. In: Beate Binder, Wolfgang Kaschuba und Peter Niedermüller (Hrsg.): *Inszenzierung des Nationalen. Geschichte, Kultur und die Politik der Identitäten am Ende des 20. Jahrhunderts*. Böhlau Verlag, Köln, 2001. 19–42.

¹¹ Martin Sabrow: Heroismus und Viktimismus. Überlegungen zum deutschen Opferdiskurs in historischer Perspektive. *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien*. 43–44. 7–20.

politikai igényeket megalapozzák. Ezek a viták a közvéleményt a múlt kérdései kapcsán gyakran végletesen polarizálják, ami azonban egy kritikus tömegű vitán túl már a politikai közösség integritását fenyegetheti. Ezek a konfliktusok általában a szimbolikus politika területén zajlanak, időnként azonban konkrét konfrontációhoz vezetnek.

Ezek hátterében a történelempolitika áll, amely többnyire már nem közvetlen tapasztalatból származik, és gyakran már nem is a kommunikatív, hanem a kulturális emlékezet része. A kulturális emlékezet azonban mára sokkal több funkciót lát el, és sokkal több elvárás fogalmazódik meg vele szemben, mint bármikor korábban. A kulturális emlékezetnek természetesen korábban is voltak identitásteremtő vonatkozásai, amelyek mindmáig megmaradtak, a funkciói azonban alaposan kibővültek. Az emlékezet így vált a demokratikus politikai rend elismerésének egyik kifejezőjévé és egyben a terhelt múlttól való megszabadulás garanciájává. Weizsäcker német szövetségi elnök 1985. május 8-án elmondott beszédében egyenesen arról beszélt, hogy az „emlékezés a megváltás titka”, még ha ezt az adott kontextusban nem is vallásos értelemben gondolta.¹²

FELEJTÉS VAGY EMLÉKEZÉS

Az, hogy az emlékezetnek a politikai törések után ilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk, nem volt mindig így. Egészen a XX. század elejéig az emlékezet kitörlése, az erőszak és törvénytelenység szándékos elfelejtése számítottak a tartós béke feltételének és garanciájának. Ennek kezdete a hagyomány szerint a peloponnészoszi háború végére nyúlik vissza, amikor is a Thraszbulos vezette athéni demokraták a harminc zsarnok uralmát megdöntve úgy döntöttek, hogy a háborús vereség és a belső harcok után befejeznek minden ellenségeskedést, és elejét veszik a további pusztításnak. Ennek érdekében a harmincakon és közvetlen tettestársaikon kívül mindenki számára amnesztiát hirdettek: „Az elmúltak miatt senkinek sem szabad vádaskodnia senki ellen, kivéve a harmincakat, a tízet, a tizenegyet és a Peiraeieus volt kormányzóit, de még ezek ellen sem, ha számot adnak tetteikről.”¹³ Mindezt olyannyira komolyan vették, hogy egy polgárt halálra is ítélték, aki szóvá merte tenni, hogy családja gyilkosa mellette ül a népgyűlésen.¹⁴ Arisztotelész

¹² http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (utolsó letöltés ideje: 2016.12.14.)

¹³ Arisztotelész: *Az athéni állam*, In: *Államélettrajzok*, Osiris - Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 34.

¹⁴ Hegyi Dolores – Kertész István – Németh György – Sarkady János: *Görög történelem*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 219.

Az *athéni állam* című művében így dicséri az athéni Archinos szándékait, amellyel a főbűnösök kivégzése után le akarja zárni a múltat és el akarja felejtetni az ellenségeskedést: „Véleményem szerint ez kitűnő államférfiúi cselekedet volt, (mert) mindenek közt a legszebben és a polgárokhoz legmél-
többan jártak el az elmúlt eseményeket illetően mind magán-, mind állami vonatkozásban.”¹⁵ Ugyanerre az eseményre hivatkozik majd négyszáz évvel később Marcus Tullius Cicero, aki Caesar meggyilkolása után két nappal elmondott beszédében a következőképpen fogalmazott: „ebben a templomban történt, hogy – erőm szerint – leraktam a béke alapjait, mert felelevenítettem a régi athéniak példáját; s kimondtam azt a görög szót is, amelyet egykor a viszályok lecsendesítésénél használt az ottani polgárság, s azt javasoltam, hogy viszálykodásunk minden emlékét örök feledéssel töröljük el.”¹⁶ A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke nem csak a békeszerződés feltételeit és eredményeit határozta meg, hanem az addigi legnagyobb pusztítás ellenére is "örök felejtését és megbocsátását" [*perpetua oblivio et amnistia*] követelte mindannak, ami „az összetűzések kezdete óta bármely helyen vagy bármilyen módon, az egyik vagy a másik oldalon (...) ellenséges módon történt”. Még a napóleoni háborúk utáni, 1815-ös bécsi kongresszus XI. cikkelye is a sérelmek felejtéséről szól.

Kétségtelen, hogy sem Ceasar hívei, sem ellenségei nem fogadták meg Cicero tanácsát, sőt maga az egykori consul és rétor is áldozatul esett a fellángoló polgárháborúnak. Azt sem állíthatjuk, hogy a békekötésekbe foglalt felejtés-imperatívusz elégséges lett volna a későbbi konfliktusok megakadályozásához, de ezek a példák is egyértelműen igazolják, hogy a múlttal való leszámolás útja ezekben az esetekben nem annyira az emlékezés volt, mint inkább a felejtés. A békeszerződések tartósságát és sikerességét természetesen nem azok szövege, és nem is az amnesztia klauzulájának szerepeltetése hozta el, hanem megkötésük körülményei és következményei.

De milyen esetekre is vonatkoznak a felejtést szorgalmazó megfogalmazások a békeszerződésekben? A felejtés követelése csakis akkor lehetséges, ha a háborúban elkövetett bűnök olyan jellegűek és mértékűek, hogy a felejtést egyáltalán lehetővé teszik.¹⁷ Mindez azt feltételezi, hogy a konfliktusok során nem lépnek át egy olyan határt, amely később ellehetetleníti a megállapodás megkötését, illetve megtartását. A háborút nem bűncselekménynek tekintik, az ellenfelet pedig nem bűnözőnek. A súlyos háborús bűnöket kivételes

¹⁵ Arisztotelész Uo. 35.

¹⁶ Cicero: *Első Philippica Marcus Antonius ellen*, In. *Philippicák Marcus Antonius ellen*, Európa Kiadó, Budapest, 1990. 5.

¹⁷ Helmut König: *Paradoxien der Erinnerung. Über Wissen und Vergessen*, *Osteuropa* 2011. 4. 43-53.

esetnek tartják, de ha ezek megsértése a háború lényegéhez tartozik, akkor irreális és illuzórikus a felejtés követelése. (Kant is ezt hangsúlyozza Az örök béke tervezetében.) A felejtés lehetősége feltételezi, hogy az ellenfelek az ellenségeskedések ellenére is kölcsönösen elismerik egymást. A legyőzött ellenfél veresége ellenére is *iustus hostis* marad, nem egy jogaitól és méltóságától megfosztott ellenség. Az amnesztia ebben az esetben is csak annyit jelent, hogy a háború befejezése után nem üldözik és büntetik a résztvevőket, ami azonban nyilvánvalóan nem egyenlő a megbocsátással vagy a tényleges felejtéssel. Az, ha a sérelmeket nem emlegetik fel állandóan, nem jelenti azt, hogy végleg el is felejtették volna azokat. Ezek a feltételek azonban csak akkor érvényesülhetnek, ha a háborút szervezett keretek között reguláris erők vívják, akik természetesen megsérthetők, és meg is sértik a *ius in bello* elveit, de annak révén, hogy kizárólag ők viselnek hadat, a háború mindenképpen korlátozott marad. A konfliktusok nyugvópontra jutásának reménye azzal is szorosan összefügg, hogy mennyire volt kiterjedt a konfliktus, és az egész társadalom, vagy csak egy része vált annak áldozatává. Ennek alapján jól látható, hogy a felejtés miért is nem járható útja ma már a konfliktusok befejezésének.

Legkésőbb az I. világháború óta a háborúk totalizálódásának vagyunk szinte mindenütt tanúi, ami egyrészt abban nyilvánult meg, hogy egész nemzetek vettek részt a konfliktusokban minden erőforrásukat mozgósítva a győzelem reményében, másrészt pedig abban, hogy elmosódott, majd el is tűnt a katonák és civilek, front és háttér közötti különbségtétel. A háborúban ennek hatására teljesen eltűnt a lovagias vonások maradéka is, és a háborút immáron szabályok nélkül, életre-halálra vívták. Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a békeszerződések – Clausewitz-et parafrázálva – a háború folytatásáivá váltak más eszközökkel, és egyszerre csak eltűntek belőlük az okozott sérelmek kölcsönös elfelejtését szorgalmazó formulák.¹⁸ A versailles-i béke volt az első, amelyből az amnesztia klauzuláját kihagyták, és a háborús bűnökről szólókkal pótolták azokat. Ennek következményeit jól ismerjük, jóllehet nem annyira a békekötés, mint inkább magának a háború jellegének voltak a következményei.

A felejtés, mint a múlthoz való természetes viszony diszkreditálódásához nyilvánvalóan számos körülmény hozzájárult. A legfontosabb, hogy a II. világháború pusztítása és nyomában a holokauszt lehetetlenné tették a felejtést. Olyan sérelmeket szenvedett el minden fél, hogy lehetetlenné vált az eseményeken való túllépés és a sebek felejtés révén való gyógyítása. Nem maradt más lehetőség, mint az emlékezés, amelyhez egy olyan elképzelés kapcsolódott, hogy csakis ennek révén lehetséges megakadályozni a szörnyűségek megismétlődését. A történelemből tanulni mára nem jelent mást, mint emlékezni.

¹⁸ Uo.

Arra már Friedrich Nietzsche is rávilágított, hogy a felejtés nem feltétlenül hiányosság, hanem éppolyan fontos az ember saját múltjához való viszonyában, mint az emlékezés, sőt azt állította, hogy a túltengő történelmi műveltség kora, a 19. század vesztesége, ínsége és fogyatékosága.¹⁹ „Ám a legkisebb és a legnagyobb boldogságban mindig egy és ugyanaz, ami a boldogságot boldogsággá teszi: a felejteni-tudás, vagy műveltebb kifejezéssel az a képesség, hogy amíg tart, történetietlenül érezzünk.”²⁰ Nietzsche szerint a folyton emlékező és felejtésre képtelen ember szükségszerűen boldogtalan, mert mindenütt változást és keletkezést lát, ami lehetlenné teszi, hogy megálljon, és így ő maga váljon cselekvővé. Valaki akkor válhat cselekvővé, ha a felejtés révén megválnak a történelem jelenre nehezedő terhétől, és a múltat elmúlnak tekintve, már nem azt akarja továbbélni, hanem történelemfelettivé vagy történetietlenné akar válni. Az ilyen ember a múltba csak azért pillant, hogy az továbblendítse a jövő felé. Csak, aki ilyen történetietlenül gondolkodik, képes a történelmet az élet szolgálatába állítani. Ezen feltételek nélkül az ember képtelen lenne nagy dolgokat véghezvinni, illetve megújulni, mert megfulladna a múlt holt súlyától. A történetietlen érzékelés „képességében rejlik az a fundamentum, amelyen valami jogos, egészséges és nagy, valami valóban emberi egyáltalán felnőhet.”²¹

Félreérténénk azonban Nietzsche szándékait, ha úgy gondolnánk, hogy az emlékezést a feledéssel akarja helyettesíteni, hiszen „a történelmi és a történetietlen egyaránt szükséges valamely egyén, nép vagy kultúra egészségéhez.”²² A történetit akkor tartja hasznosnak, ha az életet szolgálja, ezért nem felszámolni akarja, hanem hatásait korlátozni. Nem önmagában a történelem tanulmányozásával van baja, hanem annak mindent elárasztó és bénító hatásával. „Hogy pedig az életnek szüksége van a történelem szolgálatára, azt éppoly világosan fel kell fognunk, mint azt a tételt, (...) hogy a történelem tanulmányozásának mértéktelensége kárt tesz az élőben.”²³

Ha a maga korában igaza is volt Nietzschének, mára már nehezen elfogadhatóak az emlékezet korlátozására és felejtés felmagasztalására vonatkozó kijelentései.²⁴ Ma ugyanis az emlékezet már nem az élet kibontakoztatásának

¹⁹ Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 28.

²⁰ Nietzsche 30.

²¹ Nietzsche 32.

²² Nietzsche 32.

²³ Nietzsche 37.

²⁴ Ulrike Jureit: Vom Zwang zu Erinnern, *Merkur* 2007. 2. 158-163.

útjában álló akadály, hanem egy minden mást felülíró erkölcsi parancs, amellyel szemben a felejtés a szembenézésre és felelősségvállalásra való kép telenség, illetve a fullasztó és megnyomorító elfojtás jele. Ma már az emléke zést tartjuk természetesnek, a felejtést pedig természetellenesnek, ugyan akkor minden erkölcsi normativitás ellenére is bizonytalan vagyok abban, hogy az emlékezés révén valóban jobb és emberségesebb lesz-e egy társada lom. Nem hiszem, hogy az emlékezés önmagában megszabadítana a múlt terheitől a jelenben, és elejét venné az igazságtalanságoknak, és arra sincs garancia, hogy az emlékezés révén nagyobb szolidaritást vállalnának a megalázottakkal és üldözöttekkel. Vajon ha nem felejtünk, az megvéd attól, hogy megismételjük a hibáinkat vagy bűneinket? Vajon ha valaki gyorsan elfelejti a bűnöket, amelyeket elkövetett, akkor nagyobb rá az esély, hogy újra elkövesse őket? Mire kötelez bennünket egyáltalán az emlékezés? Nem hiszem, hogy megnyugtató válaszokat adhatnánk ezekre a kérdésekre, de annyit talán mégis kijelenthetünk, hogy nem az emlékezés és a felejtés dön tenek ezekről a kérdésekről, hanem az, hogy mire és hogyan emlékezünk. Az utóbbi néhány évtizedben kétségtelenül végbement a múltértelmezésben egy olyan etikai fordulat, amely az emberi jogok kiszélesedésével és tudato sulásával járt együtt, és ez jól nyomon követhető a múltról szóló elképzelé sekben is. Azt, hogy a történetpolitikából közvetlenül mi csapódik le a min dennapi politikában, azt lehetetlen egészében felmérni, az azonban bizonyos nak tűnik, hogy csak a kollektív emlékezés révén való elismerés adhat egy fajta jóvátételt az áldozatoknak és leszármazottaiknak. Végző soron ez azon emlékezéseink tétje, amelyek alapján meg tudjuk mondani, hogy kik va gyunk, és milyen társadalomban akarunk élni.